

A középkori városok helyrajzának felderítése a várostörténet-írás alapvető feladata. Összefüggésben van a város kialakulásának kérdéseivel, ugyanúgy, mint fejlődésének fejezeteivel, egyházi és középületei létesítésével. Az ezekre irányuló kutatásnak számos segítsége vagy akadálya lehet – függően az írott források mennyiségétől, az építészeti örökség jellegétől. Mivel a város organikus fejlődés eredménye, ennek korszakait is meg kell ismerni; a történeti adatok mellett a középkori régészet, vagy műemlék-kutatás jelentős új adatokat hozhat.¹

Nem véletlenül jelölte ki a műemléki topográfia sorozat egyik első kötetének Sopront, hisz írott forrásokban és műemlékekben is gazdag, más városokat megelőzve. Várostörténetének részletes kutatója, Mollay Károly már e kötetben is körvonalazta a középkori város helyrajzának kérdéseit.² Ugyanakkor felfogása a város keletkezéséről, topográfiája alakulásáról (Szt. Mihály plébániatemplom, „Burg”) hosszabb vitát nyitott, aminek megoldását a régészeti kutatás jelentette (a római város, az ispánsági castrum és a középkori város-belváros helyének kontinuitása). Mollay kezdetektől használta a városi helyrajz és a családtörténet írásához a gazdag levéltári anyagot – köztük az adójegyzékeket. E közben megállapította az összeírások sorrendjét: utcák-házak és lakók felsorolásának módját.³

Magam a város-külvárosok várostérképének vázlatos felrajzolásával próbáltam a várostörténethez újabb eredményeket adni. Ezek közül a belváros piactereinek kérdésében jutottam előbbre (nem három, hanem öt piactér volt⁴). Később az ún. „kézműves utcák” középkori topográfiáját vizsgáltam. Régészeti és okleveles írásos adatok szerint ezek korántsem voltak általánosan elterjedtek, vagy legalábbis tartós jellegűek: az azonos kézműves mesterséget űzők, például ötvösök (lásd Budán) nem mindig csoportosultak egy utcába, hanem szétszórtnak laktak. Máskor egy-egy mester elhagyta első lakóhelyét-bérlakását és más házba költözött – miközben talán az utca-név századokig megmaradt (lásd Sopron, Buda). A soproni 15. századi adatok bizonyították, hogy sok kézműves többször változtatta lakóhelyét: más házban találjuk mint bérlőt – ami összefüggésben volt keresetének változásával (javulva a belvárosba költözött, elszegényedve megfordítva). Itt újra felmerült a piacterek kérdése.

¹ Holl Imre: Sopron (Ödenburg) im Mittelalter. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 31 (1979), 107–145 (a továbbiakban: Holl 1979).

² Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. In: Csatkai Endre – Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Budapest 1953; 1956 (a továbbiakban: Mollay 1956).

³ Mollay 1956, 55.

⁴ Holl 1979, 130–131.

Területi változások, az első városháza

Úgy vélem a két elfeledett piactér – az Idegen mészárosok piaca és a Halpiac – azért nem kapott régebben hangsúlyt, mert az 1622. évi városalaprajzon már csak kis maradványuk szerepel, amit az újkorban már nem lehetett térnek nevezni (ráadásul középkori írott adatokban is ritkán említik). De ha a történeti fejlődést, egyben a topográfiai változásokat kutatjuk, kiderül hogy e két piac eredetileg nagyobb volt, csakhogy területüket már a késő középkorban újabb házakkal beépítve csökkentették.⁵ Mollay már régebben utalt arra, hogy a Templom utca – Kolostor utca között a ferences kolostort követő szakasz háztömbje nem tartozik az eredeti helyzethez, csak a 1450-es években építik be.⁶ Így azonban kiderül: a kolostor-kert után ugyanakkora tér volt, mint a templom előtt (Platz, az újkori Főtér).

A kézművesek lakóhelyeinek feltérképezése során a 15. század első felének összevetése a későbbi korszakkal⁷ arra is jelzést adott, hogy bizonyos kézműves ágak (ötvös, íj-számszeríjgyártó, késes, kardcsiszár) tömörülése látható két kedvező helyen. A század első felében a Tér (Platz – Főtér), a másik a Kolostor u. 11–13, és a következő (Templom u. 5.), azaz az idegen mészárosok piacának keleti házsorában található (itt kardcsiszár, íjgyártó, ötvös, kalmár bérlakókként, de itt van háza a gazdag János íjgyártónak is)⁸ (1. ábra). A század második felében 1460-tól az utóbbi hely képe már változott, a bérlakó kézművesek elköltöztek. Ez szerintem avval magyarázható, hogy az első városháza itt megszűnt (1459).

De mi volt az oka az első városháza felhagyásának? E kérdés eddig fel sem merült. Az 1450-es évektől beépült az itteni nagy tér északi oldala, és evvel elvesztette korábbi jellegét, de a városháza előkelő topográfiai helyzete is megszűnt. Már nem egy nagy térre, csak egy szűk utcára nézett nyugati homlokzata. Árusításból élő bérlakói elköltöztek. Az ilyen fluktuáció egyébként is általános volt a városban, még a háztulajdonosok is költöztek.

Házak, telkek azonosítása, méreteik

Az első városháza vitatható helyének meghatározásához a Kolostor utca északi szakaszán a házak sorrendjét és méretét vettem alapul.⁹ Alapvető az 1379. évi összeírás ide vonatkozó része, mértékei. Egy ház ekkor 1/10 kötél. Magam ezt 14 m hosszúnak tartom, ami az akkori ház egység – de ez tulajdonképpen a telek szélesség, ami nem mindig egyezik a ház utcai frontjának méretével; pl. ha még nem épült be a teljes utcai front (lásd Templom u. 14. első periódusát, vagy a Szt. György u. 3. kettős ház ferde homlokzatát¹⁰). Ez a mérték a leggyakoribb Sopronban, mert ez volt az „egész

⁵ Holl Imre: Marktplätze und Handwerker. Entwicklungstendenzen in Sopron. Archaeologiai Értesítő 123–124 (1996–97) 7–15, két térképpel (a továbbiakban: Holl 1996–97). Itt utalás korábbi cikkemre.

⁶ Mollay 1956, 55. De a Halpiac esetében is régebben nagyobb hely volt: 1379-ben a Szt. György utcai fürdőház után csak egy ház állt, a Hátsókapu felé még üres volt a későbbi beépítés. Lásd Mollay Károly: Sopron XIV. századi városképének vizsgálata. A Fabricius ház története. SSz. 18 (1964), 2–14. „A templomtól az ötödik ház a fürdőház.”

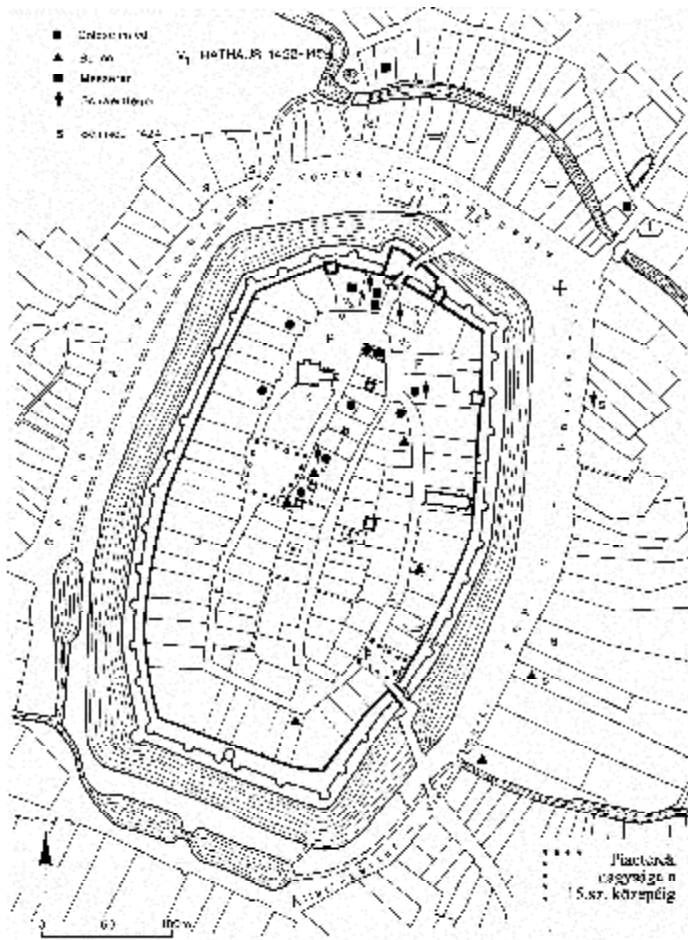
⁷ Holl 1996–97, 2a-b. képek térképe.

⁸ U.o.

⁹ SoprOkI. I/1.k.185. Az összeírásokról és a tulajdonosok kiderítéséről Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet. SSz 13 (1959), 131. Ugyanitt véleménye az eredeti ház méretekről.

¹⁰ Holl Imre: Sopron középkori városfalai III. Archaeologiai Értesítő 93 (1970), 29, 3. kép. A Templom u. 14. telke és az északi oldalon álló ház. A telek szélessége 16 m. Bár a 14. században a Belvárosban a házak majd fele „I ház” mértékkel szerepel, kisebb inga-

házak” mérete. Ha „II Häuser” szerepel, akkor ez két telek méret: 28 m, mint az említett Szt. György u. 3. Mollayval ellentétben magam úgy véltem, ez ekkor még sokszor tényleg két házat jelentett és nem egy nagy házat. (Ez csak később jött létre, ha a két házat már egy átépítés során egybeépítették. De a műemléki vizsgálatok az ilyenek egy részénél is kimutatják: először két ház volt.¹¹⁾)

1. ábra. Sopron, a belváros piacterei.

A mészárosok piaca és a Halpiac a 15. sz. első felében, még beépítésük előtt. (Holl 1996-97 után.)

dozások mutathatók ki az eredeti 14 m-es szélességtől. A Szt. György templomnak ajándékozott telek is 14 m-es, a gótikus templom két oldalán eredetileg 1-1 kis köz választotta el a kétoldali házaktól. 14m széles a Szt. György u. 15. középkori telke, az Új u. 16. gótikus háza a kétoldali üres esővíz kivezető közel. A Fő téri Fabricius ház telkének térre néző szélessége is 14m, de észak felé kiszélesedve ad helyet a gótikus teremnek.

¹¹ A Szt. György u. 3. esetében az összeépítés csak később a 16. század elején történt. Budán az Úri u. 31. nagy háza is két korábbi házból épült, ugyanúgy az Országház u. 5. és 16.

Ha az összeírásban H. Gayzzel „II Häuser” házával kezdjük (ez volt Mollay kiindulása is), úgy észak felé haladva „Smoychel der Jud” szerepel 1/2+1/2 házzal: 1 ház, majd Harkai Péter 1 ház. Ez után Turnhofer Tamás II+1/4 és ismét (név nélkül, de nyilván Turnhofer tulajdonában) I 1/4 ház. Végül – már a Térre tekintő utolsó megint H. Gayzzel 1/2 háza.¹² (A telkek alaprajza a forrás ház-méretével és a telek szélességével a 2. ábrán.)¹³ A méretek egybevetése szerint az első összeírás e szakasza a Kolostor u. 11. házzal együtt adja ki a felsorolás méreteit (az utolsó Fő téri házból csak egy rész). A beosztás a telekszélességek 14 m-es egységével besorozva (nem egyenként, hanem összesen) is ellenőrizhető: „a Kötélen csak V 1/2 ház van” írják a felsorolás végén összesítve, tehát a Kötél itt nem teljes.¹⁴ Ez öt és fél „ház” szorozva 14 m-rel: 77 m hosszát ad; a számítás Smoychel zsidó második félházától számít (mert evvel kezdődött a 10. kötél) rajzunkon a Kolostor u. 9. felével kezdve, észak felé folytatódva tart az utolsó telket is ide számítva – illetve csak a felét, hisz az itteni „gayzzel 1/2 haus” (tehát a Fő tér 2. fele). Az alaprajzon is ez a távolság adódik. A méterre átszámított 1 kötél: 140 m lehetett – de ezen belül a telkeket nem számították mindig pontosan, hisz mint láttuk, három esetben is eltérő, nagyobb-kisebb szélességű a telek, ahogy másoknál is.

Mindezek alapján jutottunk már korábban arra a következtetésre, hogy a városháza, amelyet az 1458. évi ingatlanjegyzék már e néven sorol fel, a Kolostor u. 11. telkén álló volt kétszeres nagyságával. Az azonosítás más oldalról is megközelíthető. 1422. év végén ajándékozza Zsigmond a városnak a néhai Wolf bécsi zsidó házát.¹⁵ Az oklevél a szokás szerint ennek a helyét is meghatározza: „a ferencesek kolostorával szemben János mészáros polgár háza mellett ... városháza céljára...”.¹⁶ 1379-ben, mint idéztük Geissel Henrik nemes „két háza” után Smoychel zsidó háza következett; ez a ház 1417-ben Hänsel fleyschhackhar háza, majd 1427-ben özvegye Hansinn nevére került.¹⁷ Mivel a második említés háza közvetlenül a városháza felsorolása után következik, nyilvánvaló, hogy Johannes-János-Hänssel ugyanaz a személy.¹⁸ Talán nem véletlen, hogy e háznál 1429-ben ismét mészáros tulajdonost találunk, de 1458-ban is: Jorig fleyshacher 1/2 haus”. Ekkor már a régi ház 1/2 háznak számít – és ez is a városházát követi.¹⁹

Úgy gondolom, az előbbieken sikerült logikai kapcsolatot teremteni az 1379. évi telek-összeírás és az 1458-as ingatlanjegyzék között, egyben a városháza helyének

¹² Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. Sopron, 1921. I/1. kötet 185. (a továbbiakban: SoprOkI) és Mollay Károly: A három középkori városháza. SSz. 31 (1977), 234–236 (a továbbiakban: Mollay 1977).

¹³ Az összeírás méretei a tényleges telekmérettel nem mindenütt egyeznek, kisebb eltérések: a 9. ház nagyobb, a 3. számú kisebb, az 1. sz. megint nagyobb. Úgy látszik a kötél mérték elsődlegesen a városon kívüli földekre érvényes; a városon belül csak nagyjából.

Dávid Ferenc: Gótikus lakóházak Sopronban. Magyar Műemlékvédelem 1967–68. Bp. 1970. 122, 48.j. már felhívta a figyelmet erre.

¹⁴ „Nota in der Saylmazze seind nur V 1/2 haus...” SoprOkI. I/1. 185.

¹⁵ Mollay 1977, 237 írja, hogy Henrik kéttelkes háza Izsák bécsiúj helyi illetve Wolf bécsi zsidókhoz került.

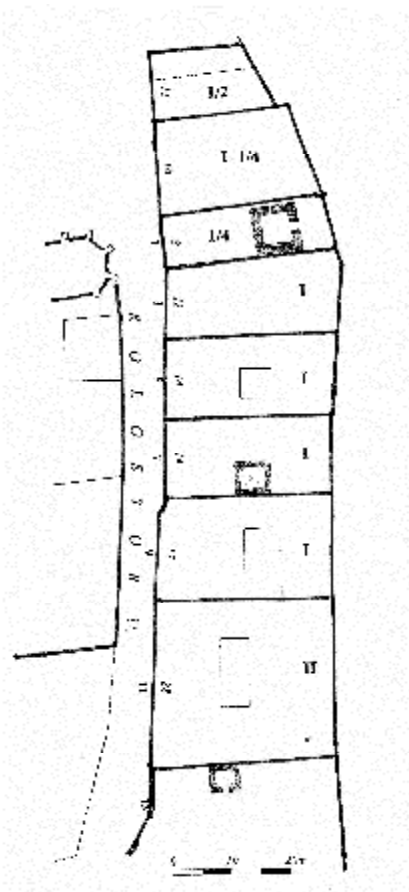
¹⁶ „domum ... iuxta domum Johannis carnificis...” SoprOkI. I/2. 233.

¹⁷ SoprOkI. II/6. 85., SoprOkI. II/2. 367.

¹⁸ Gazdag mészáros: 1409-ben borjúhúst vásárolnak tőle (SoprOkI. II/6. 29.) Marhakereskedelemmel foglalkozott. 1426-ban panaszzolják be a városnál, hogy „Johann seliger” és segédei 36 majd 34 marha után a Bruck a.d. Leitha vámjával tartoztak. SoprOkI. I6/2. 322.

¹⁹ SoprOkI. II/4. 59.

azonosításával. A döntő a váltakozó méretű-szélességű telkek sorrendjének egyeztetése.²⁰ Az itteni háztulajdonosok közül meg kell említenünk Körömdi Andrást, a város hetedik leggazdagabb kereskedőjét (városbíró, polgármester). A Kolostor u. 3–5 házak tulajdonosa 1456-tól, de nem itt lakott, hat bérlőnek adta ki. Traismaurer Pétertől szerezte meg.²¹ 1434–68 között ugyanis a Fő tér 6-ban (Fabricius ház) lakott családjával²² (talán ő építtette az emeleti nagytermet?).

2. ábra. A Kolostor utca házai. Az 1379. évi összeírásban megadott nagyságukkal (a telekszélesség a 20. századi térkép szerint.)

²⁰ Mollay 1977, 236. felsorolásai is hasonlóan egyeztetik a háztulajdonosokat, csak hogy a telek méreteket nem egyeztette a valóságos helyzettel, a várostérképpel. Ráadásul 1458-ban eggyel többet számol.

²¹ Mollay 1964, 107–108. SoprOkl. II/4. 59. A bérlők közül két pék is itt adózik 1458-ban. György ötvös itt bérlő 1464-ben. SoprOkl. II/4. 280. De már korábban itt Traismaurer házában is volt ötvös bérlő 1437-ben, majd önöntő 1454-ben. SoprOkl. II/3. 80; SoprOkl. II/4. 18.

²² SoprOkl. II/4. 106–108.

A Fő térre néző ház

Mollay felsorolásában ez Trager János háza, ami csak 1457-től szerepel (fél ház, majd másik felét is megszerezve). Mint a korábbiakban láttuk, régen a Gayzszel 1/2 háza az utolsó, a de telek méretek felsorolása miatt ez is a Fő tér 2-re kerül – csak nem teljes beépítéssel (kb. 7 m). Úgy véltem, a 15. század közepén itt már állott egy kisebb beépítésű bolt-műhely. Itt találjuk Miklós késest (Niklas messerer „zuhwesel” megjelenés is²³). 1458-ban Miklós szabó 1/4-es házában mellette (?); már az utolsó Trager ház és az előző nagy ház (Joachim Jánosé) között sorolják fel.²⁴

Turnhofer Tamás neve és címere

A telkek és házak azonosítása talán magyarázatot ad egy másik vitatott kérdésre. Mollay szerint „valamilyen Turnhof nevű helyről származhatott” (Ausztriából) elvetve Házi Jenő feltevését, mely az Előkapu várostornyával kapcsolta össze.²⁵ Úgy gondolom, a telkek sorában szereplő Kolostor u. 1. feltűnően kis telkén álló, műemléki kutatások során felfedezett lakótorny²⁶ a telek belsejében biztosabban adhatott nevet. A „Turnhof” ugyanis tornyot és udvart-udvarházat jelöl. Az elnevezés hasonló az 1250-ben használt „turrim... cum curia” említéssel, amikor a johannitáknak átengedett castrum-beli toronyról van szó.²⁷ A tornyokhoz a telek elején ház (faház) tartozhatott, ahogy a külföldi példánál. Sopronban már a század első felében álltak tornyok és 1297-ben „jó karbantartásuk”-ról ír a király. Várjobbágyok, ispánok tulajdonában lehettek: 1339-ben az egykori Péter várnagy tornya és telke említése²⁸ megint csak udvarhelyet jelent.

Telkünk 1458-ban ingatlanként „ein hostat” ugyancsak udvarhely, elnevezésével talán a régi hagyományos – kivételezett – jellegre utal. Házi Jenő Turnhofer Tamás felmenőit István comes, városbíró (1275) személyéig vezeti. Családi vagyonát a régi Konradshof birtokkal-faluval kapcsolva István fia Konrád nevével egyeztetette.²⁹ Mint az előző telek-azonosításoknál láttuk, a Kolostor u. 1. volt az utolsó előtti a Turnhofer tulajdonában álló négy telek közül.

Mollay részletesen bemutatta a nagykereskedő szerepét, kiemelkedő súlyát a város életében, és nagy vagyonát.³⁰ Itteni házain kívül 1400 után megszerezte a

²³ 1454: SoprOkl. II/4. 18.; 1458: SoprOkl. II/4. 59–60.

²⁴ Holl 1996–97. 14. Talán e helyet jelöli az 1492. évi adat, amikor Joachim Jakab polgármester vett két boltot: „...zwait Lädenn cze negst dem Gesslein... am Placz gelegen” Mollay Károly: Erstes Grundbuch / Első telekkönyv. Sopron 1993. Nr. 138. A Gesslein a kis köz a Trager ház mögött. (Miklós szabót kihagyta Mollay 1977, 236. felsorolása!)

²⁵ Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet. SSz. 13 (1959), 124.; Házi Jenő: Turnhofer Tamás ősei. SSz. 17 (1963), 261–266 (a továbbiakban: Házi 1963).

²⁶ Sedlmayer János: Sopron koragótikus lakótornyai. SSz. 40 (1986), 330. Itt az Új u. 4. sz. alatt a telek keleti szakaszán. Kétszintes, 8 x 8 m alapterülettel. A Szerző dolgozatában feltételezett, a város közepét átszelő tornyos fal cáfolata: Holl Imre: Középkori városi élet. Archaeológiai Értesítő 114 (1989), 52–54. Itt írtam a városi lakótornyok szerepéről, valamint a mesterségek topográfiájáról. U.o. 64–74.

²⁷ Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg, und Eisenburg I–V. Bearb. Wagner, Hans – Lindeck-Pozza, Irntraut – Reiter, Erich – Prickler, Leonhard. Wien – Köln – Graz, 1955–1999. I. 228–229.; Holl 1979, 111–112.

²⁸ Mollay 1956, 51.

²⁹ Házi 1963. 262–265.

³⁰ Mollay 1959, 124–128.

Szt. György u. 3. alatti két házat is. Mivel 1402–1418 között többször városbíró vagy polgármester, az utóbbi házában ülésezik a városi tanács – tehát ez lehetett alkalmasabb a reprezentációra. 1421-ben mint a Szentlélek kápolna építetőjét örökítették meg. Két fia külföldön próbált szerencsét, Lajos (bajor?) herceg udvarában (ahogy kalandvágyó fiatal nemeseknél szokásos volt). A Szt. György utcai háza leányai útján jut más tekintélyes soproni családok birtokába, míg a Kolostor utcába rokona, Traismauer Péter kerül.³¹

A középkori városok topográfiájának változásai sokkal általánosabbak voltak, csak bizonyítását ritkábban találjuk a várostörténeti irodalomban – hiszen az ismert régi városalaprakcizok és látképek már egy késői állapotot rögzítenek. Sopronban nemcsak a két itt tárgyalt piactér változott-csökkenett. A Sópiacból a hússzékek vettek el, a Tér pedig a már Mollay által is említett Hans Trager házzal, illetve bizonyításunk szerint 1/2 telekkel már 1379-ben is, majd boltokkal csökkent. A Kovács utca részben hadászati okokból változott 1440-ben házbontásokkal, míg Ikva felőli sávja a leletmentő ásatások adatai szerint, valamint a háznagyságok-beépítések során már 1536-ban sem volt azonos az 1379. évi méretekkel.³² A kutatás egyes kérdéseket megválaszolhat – de gyakran újabbakat hoz.

³¹ Lásd a 21. j. adatait bérletről.

³² Mollay Károly: A Kovácsok utcájának topográfiája. SSz. 48 (1994), 266–272. A telkek táblázata 276–277; Gabrieli Gabriella – Nemes András: Adatok és feltételezések a Kovácszer helyrajzához. SSz. 62 (2008), 226–237. (A műemléki és régészeti kutatások összesítése. Az utca belső oldalán több ház állt.)